

**ПОКАЗНИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА**

Забезпечення ефективності формування професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі навчання у вищому навчальному закладі вимагає уточнення відповідних критеріїв і показників. У статті проаналізовано поняття «критерій» і «показник». Відповідно до визначених у процесі дослідження компонентів структури готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до професійної самореалізації виявлено та обґрунтовано критерії та показники її прояву. Означено рівні сформованості професійної самореалізації майбутнього вчителя образотворчого мистецтва та характеристики якості особистості, досягнутої у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: професійна самореалізація майбутніх учителів образотворчого мистецтва, критерії, показники та рівні професійної самореалізації, мотиваційно-ціннісний критерій, інформаційно-змістовий критерій, оцінно-рефлексивний критерій, особистісно-діяльнісний критерій.

The ensuring of the effectiveness of the formation of professional self-realization of future teachers of fine arts in the process of studying in higher educational establishment requires the clarification of relevant criteria and indicators. The concepts of "criterion" and "indicator" are given into analyses in the article. It is justified criteria of previously mentioned readiness in accordance with certain components in the study of the structure of the future teacher of fine arts to professional self-identification. Also it is displayed the indicators of each criteria. On the basis of criteria and indicators of readiness it is defined the levels of its formation, characterizing the readiness of the future teacher of fine arts to professional fulfillment and determining the extent of the value and its quality achieved during training.

Keywords: professional self-realization of future teachers of fine arts, criteria, indicators and levels of professional self-motivational, value criterion, informational and semantic criteria, reflective and evaluative criteria, personality and activity criteria.

Перехід до європейських стандартів навчання вимагає реформування освітньої системи в Україні й інтеграцію до світової системи оцінки кваліфікації фахівців. Вимога підвищення якості сучасної професійної освіти потребує регулярного використання методів кількісного та якісного аналізу освітнього процесу у вищому навчальному закладі з метою його вдосконалення. Формування професійної самореалізації як інтегративної якості особистості майбутніх фахівців потребує визначення рівнів її сформованості та розробки відповідної методики їх оцінювання.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження перебувають у руслі активних пошуків шляхів ефективного формування та розвитку творчої, гармонійної особистості, яка спроможна реально будувати й стверджувати

демократичне та цивілізоване суспільство нової України. Наукові розробки Г. Балла, О. Волошенко, І. Зязюна, М. Костенко, І. Краснощок, Л. Мільто, В. Моляко, О. Пехоти, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна, Л. Левченко присвячені розвитку творчої, гармонійної особистості, яка спроможна реально будувати й стверджувати демократичне та цивілізоване суспільство України. Важливим надбанням вище зазначених психологів і педагогів є вивчення та дослідження особливостей становлення та розвитку особистості студента, особливо в аспекті його професійної самореалізації.

Логіко-систематичний аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що вчені приділяють достатню увагу питанням формування професійної самореалізації майбутніх фахівців, визначення критеріїв і показників професійної підготовки (В. Байденко, С. Батишев, В. Бенера, А. Вербицький, Ю. Гавронська, М. Головань, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зимня, В. Козирєв, О. Лебедев, В. Лозова, В. Луговий, А. Маркова, Л. Петухова, А. Хуторський). Однак, аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив виявити відсутність чітких критеріїв і показників для визначення рівнів сформованості професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва, що й зумовило доцільність їх розгляду.

Мета статті – конкретизувати критерії, показники та рівні професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Обґрунтування критеріїв і показників професійної самореалізації майбутніх вчителів образотворчого мистецтва є найважливішим завданням дослідження, оскільки сприяє визначенню ефективності психолого-педагогічної системи підготовки вчителів образотворчого мистецтва, порівнянню результатів дослідження. Загальновідомо, що критерії повинні відображати основні закономірності формування певного явища, існуючі взаємозв'язки між компонентами в моделі, динаміку явища, що вивчається, і розкриватися через специфічні ознаки кожного структурного компонента.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, засвідчив, що у науковій літературі простежується досить неоднозначний підхід до визначення сутності понять «критерій» та «показник». Так, у «Великому енциклопедичному словнику» дається таке визначення: «Критерій – ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь, мірило суджень, оцінки» [5, с. 234].

Поняття «критерій» використовується в різних значеннях: у якості мірила, оцінки, суджень, ознаки достовірності або умови, як сукупність ознак. Критерій як мірило оцінки, судження; як необхідну та достатню умову проявлення або існування якогось явища чи процесу визначає З. Курлянд. Вона вважає, що розгляд будь-якої досліджуваної величини повинен включати в себе не тільки її ознаки, а й критерії, які визначають вираженість тієї чи іншої ознаки в розглядуваному процесі або явищі [8, с. 9].

Ми погоджуємось з науковим підходом до визначення поняття «критерій» Н. Баловсяк [1, с. 234] та будемо виходити з того, що критерії – це якості, властивості, ознаки об'єкта, що вивчається, які дають можливість зробити висновки про стан і рівень його сформованості та розвитку; показники – це кількісні та якісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки об'єкту, котрий вивчається, тобто міра

сформованості того чи іншого критерію. Продуктивним для подальшого дослідження вважаємо визначення А. Галімова, який зазначає, що «критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражаються у конкретних показниках» [6, с. 93].

Отже, критерії – це якості, властивості, ознаки об'єкта, що вивчається, які дають можливість зробити висновки про стан і рівень його сформованості та розвитку; показники – це кількісні та якісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки об'єкта, котрий вивчається, тобто міра (ступінь) сформованості того чи іншого критерію [5, с. 235]. Критерії – це деяке мірило оцінки змін у стані об'єкта дослідження, а показники – характеристики, що дозволяють судити про зміни, що відбуваються. Критерії мають відповідати таким вимогам: бути об'єктивними, містити найбільш суттєві моменти явища, що досліджується, охоплювати типові сторони явища, формулюватися ясно, коротко, точно, вимірювати саме те, що має перевірити дослідник.

У дослідженні Л. Рибалко [11, с. 354], присвяченому виявленню акмеологічних засад професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя, критерії та показники підбиралися так, щоб вони відбивали структурно-функціональні й змістові компоненти процесу підготовки майбутнього вчителя до професійно-педагогічної самореалізації: мотиваційно-ціннісний; змістово-процесуальний; рефлексивно-коригувальний.

У науковій праці А. Коваленко [7, с. 52-57] уточнено критерії акмеологічної позиції майбутніх учителів у фаховій підготовці з відповідними показниками, як: мотиваційно-ціннісний; когнітивний; діяльнісний; особистісно-рефлексивний.

І. Лебедик, досліджуючи проблему підготовки майбутніх учителів іноземних мов до професійної самореалізації, визначив такі критерії професійної самореалізації як професійна спрямованість, професійна компетентність, професійні та комунікативні вміння майбутнього вчителя [12]. Дослідниця Х. Шапаренко, формуючи професійну компетентність майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів на засадах акмеологічного підходу, визначила такі критерії та показники: мотиваційно-цільовий (мотиваційна спрямованість професійних інтересів і потреб, педагогічна спрямованість на досягнення вищих щаблів професійної компетентності); змістово-процесуальний (якість професійно-педагогічних знань і розвиненість умінь, які забезпечують формування професійної компетентності); рефлексивно-оцінювальний (наявність умінь здійснення самоаналізу та самооцінювання, прагнення до самовдосконалення); креативний (здатність до саморозвитку власних можливостей та творчого перетворення дійсності з метою різнобічного розвитку дітей).

За А. Семеновою, критерії класифікуються таким чином: інтегральні критерії як оцінка загального стану явища або процесу; часткові критерії як оцінка складників явища або процесу; одиничні критерії як оцінка окремих сторін складників явища або процесу [2, с. 345].

На основі логіко-системного аналізу відповідно до мети нашого дослідження, під критеріями сформованості професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва ми розуміємо сукупність ознак, які характеризують конкретний аспект професійної підготовки. Відповідно показники вимірювання ефективності підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва до професійної самореалізації – це кількісні та якісні характеристики сформованості ознак, які вивчаються та вимірюються. Отже, під критерієм ми розуміємо ознаку, на основі якої відбувається оцінка, визначення та класифікація певних якостей.

У дослідженні структура професійної самореалізації майбутнього вчителя образотворчого мистецтва була представлена у взаємодії таких компонентів: мотиваційно-ціннісний (ціннісне ставлення до професії, ціннісні орієнтації, сукупність мотивів і інтересів, що орієнтують діяльність особи), професійна компетентність (професійно-орієнтовані знання, вміння і досвід в області обраної професії), рефлексивно-регулятивний, професійно-значущі якості особистості (професійно-педагогічна культура, індивідуально-психологічні особливості особистості, якості творчої особистості).

На основі означених компонентів структури професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва визначено критерії, показники та рівні досліджуваної проблеми. За результатами теоретичного аналізу змісту виокремлених компонентів визначено критерії, за виявами яких розроблено діагностичні характеристики трьох рівнів сформованості структурних компонентів механізму професійної самореалізації у майбутніх учителів образотворчого мистецтва, що відбивають цілісність змістовного й операційно-процесуального планів зазначеного механізму, рівень розвитку індивідуального професійного потенціалу студентів: репродуктивний (низький), продуктивно-творчий (середній), творчо-самодіяльний (високий).

Мотиваційно-ціннісний компонент має для суб'єкта діяльності особистісне значення, адже зміцнює зацікавленість цією діяльністю й перетворює задані зовнішні настанови на внутрішні потреби майбутнього вчителя [1, с. 276].

Успіх у певному виді діяльності залежить не лише від здібностей, знань і умінь, а й від мотивації. Індивіди з високим рівнем мотивації більше працюють і, як правило, досягають кращих результатів. Мотиваційно-ціннісний компонент професійної самореалізації є основою, на якій будуються основні професійні якості педагога. Система мотивів виконує регулятивну функцію в процесі підготовки майбутнього педагога та сприяє формуванню стійкого прагнення до професійного розвитку та зростання.

З'ясувавши сутність мотиваційного компоненту професійної самореалізації майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, а також характеристику його структурних елементів, ми виокремили мотиваційно-ціннісний критерій і показники діагностики означеної особистісно-професійної якості. Мотиваційно-ціннісний критерій вказує на самореалізацію особистості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва як професіонала. В свою чергу, показниками мотиваційно-ціннісного критерію нами визначено:

- рівень особистісної спрямованості студентів на професійну самореалізацію;

- ціннісне ставлення до професії;
- наявність у студентів постійного інтересу до навчання;
- початкова професійна орієнтація на діяльність в системі координат «людина-образ» і «людина-людина»;
- високий рівень розвитку креативності та рефлексивності;
- високий рівень розвитку здатності до самоврядування;
- високий рівень розвитку комунікативних якостей.

Важливу роль у структурі професійної самореалізації студентів відіграє професійна компетентність. Професійна компетентність на етапі підготовки майбутніх учителів – це характеристика особистості педагога, виражена в єдності теоретичних знань і практичної підготовленості, його здатності здійснювати всі види професійної діяльності, які визначаються стандартом у напрямку або спеціалізації.

Професійну компетентність означаємо через інформаційно-змістовий критерій, що передбачає наявність таких показників:

- знання предмета, основних понять і завдань дисципліни;
- знання Державного освітнього стандарту професійної освіти, принципів побудови змісту професійної освіти;
- знання сутності і закономірностей процесу навчання, методів і організаційних форм навчання і виховання учнів;
- знання сучасних педагогічних технологій;
- проектування, планування і здійснення процесу навчання образотворчому мистецтву на основі аналізу та оцінки освітнього рівня учня;
- знання напрямків і течій образотворчого мистецтва, грамотна естетична оцінка, забезпечення умов для естетичного, морального і трудового виховання;
- уміння здійснювати керівництво художньою творчістю дітей; володіти професійною лексикою;
- уміння здійснювати міжпредметні зв'язки;
- уміння користуватися аудіовізуальними засобами навчання.

Наступною складовою професійної самореалізації студентів вважаємо рефлексивно-регулятивний компонент. Цей компонент професійної самореалізації майбутнього вчителя образотворчого мистецтва характеризує пізнання й аналіз студентом явищ власної свідомості та діяльності. Реалізується цей компонент через такі рефлексивні процеси, як саморозуміння й розуміння іншого, самооцінювання й оцінювання іншого, самоінтерпретація й інтерпретація іншого. Процес рефлексії пов'язаний з мотивами діяльності та є дуже важливим у підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, так як високорозвинена особистісна мотивація та рефлексія, що відповідають цілям навчально-виховного процесу, забезпечують саморозвиток та самореалізацію майбутнього педагога. Рефлексивне мислення розглядають як одну з важливих умов усвідомлення, критичного аналізу та конструктивного вдосконалення власної діяльності.

Для визначення рівнів сформованості рефлексивного компонента використовується оцінно-рефлексивний критерій. Оцінно-рефлексивний критерій передбачає самооцінку своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань особливостям діяльності педагога. Розвиненість оцінно-рефлексивної сфери виявляється у наявності швидкої

реакції на ті чи інші обставини, а також у вмінні критично мислити, аналізувати власну професійну діяльність, знаходити суперечності й недоліки, засоби їхнього усунення, у вмінні висловлювати власні думки та судження, адекватно оцінювати рівень своєї підготовки до діяльності за фахом, а також інших людей, здатності обґрунтовувати власний виконавський задум; аргументувати, доводити, роз'яснювати та розв'язувати завдання. Він проявляється в таких процесах, як самооцінювання та оцінювання іншого.

Оцінно-рефлексивний компонент готовності до організації самостійної роботи учнів визначається за допомогою таких показників:

- самостійність судження, якість самоаналізу;
- уміння передбачати можливі потреби та проблеми професійної діяльності;
- здатність до прогнозування своїх дій у професійній діяльності та їх результату;
- реалізація потреб майбутнього педагога у саморозвитку під час професійної діяльності;
- креативність у використанні різних методів для вирішення поставлених завдань;
- здатність до адекватної оцінки своєї підготовленості до професійної діяльності, а також сформованість рефлексивної позиції.

У якості основних компонентів професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва виділяємо: професійно-педагогічну культуру, індивідуально-психологічні особливості особистості, якості творчої особистості.

Професійно-педагогічна культура розглядається як важлива частина загальної культури викладача, що виявляється в системі професійних якостей і специфіці професійної діяльності. Сучасний учитель повинен бути педагогом-професіоналом з високою професійно-педагогічною культурою, розвиненими творчими та науковими здібностями, високим рівнем інтелектуального потенціалу, уміти піднести себе, свій імідж, свої цінності, цінності духовної культури, результати своєї праці, власну педагогічну систему, свою позицію, точку зору, манеру спілкування тощо.

Індивідуально-психологічні особливості особистості ми визначаємо як усвідомлення самою людиною унікальності своїх особливостей, здібностей і можливостей, реальних і потенційних, інтересів і цінностей, перспективи особистісного та професійного зростання.

Для творчих професій, в нашому випадку вчителів образотворчого мистецтва, важливим чинником є розвиток якостей творчої особистості. Творче ставлення до подій дозволяє не тільки знаходити необхідні нестандартні рішення, але і сприяє формуванню необхідних якостей сучасного випускника для того, щоб знайти для себе необхідну професійну і соціальну «нішу» в світі, що змінюється.

Для визначення рівнів сформованості професійно-педагогічної культури, індивідуально-психологічних особливостей, якостей творчої особистості використовується особистісно-діяльнісний критерій. До показників особистісно-діяльнісного критерію відносимо гуманність, альтруїзм, творчість, комунікативність, мобільність, креативність, патріотизм. Усі зазначені критерії тісно пов'язані між собою та взаємообумовлені. Їх

цілісність свідчить про розвиток тих особистісних і професійних якостей майбутнього педагога професійної школи, що характеризують його потенціал.

Процес формування готовності до організації самостійної роботи учнів потребує визначення рівнів її сформованості. Рівень – це ступінь досягнення у чому-небудь [4, с. 321-323]. У науковому дослідженні рівень – це ступінь сформованості професійних умінь. Під рівнем сформованості професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва ми будемо розуміти шкалу вимірювання досягнутих студентами – майбутніми педагогами професійної школи результатів щодо оволодіння знаннями, уміннями та навичками щодо професійної діяльності під час психолого-педагогічної підготовки.

На основі розроблених критеріїв і показників готовності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва було визначено такі рівні її сформованості: високий, середній, початковий. Ці рівні характеризують професійну самореалізацію і визначають ступінь, величину цієї якості.

Високий рівень професійної самореалізації вирізняється глибокими теоретичними знаннями та практичними уміннями; характеризується наявністю й усвідомленістю цілей і мотивів, що спонукають досягати професійного успіху; свідчить про уміння планувати й організовувати педагогічну діяльність, використовувати інформаційні комп'ютерні технології для самонавчання. Таким студентам притаманна стійка позитивна внутрішня мотивація професійної педагогічної діяльності, високий рівень педагогічної самосвідомості, Характерним є високий рівень інтелектуальної працездатності та творчості, комунікабельність, впевненість у собі, допитливість, наполегливість, прагнення до самостійності. Цей рівень готовності передбачає найвищу сформованість професійної самореалізації.

Середній рівень професійної самореалізації характеризується недостатньою кількістю знань щодо форм, методів організації професійної діяльності; слабкою вмотивованістю, самоорганізованістю. Наявні певні труднощі у процесі застосування знань; відсутня впевненість, наполегливість і творчість у реалізації завдань.

Студенти з середнім рівнем професійної самореалізації виявляють аналогічний попередньому рівень педагогічної самосвідомості і всі вищезгадані якості, але адаптація у змінюваних педагогічних ситуаціях не завжди здійснюється швидко.

Початковий рівень професійної самореалізації характеризується байдужим ставленням до навчальної діяльності, що виявляється у відсутності стійкого інтересу, яскравому прояві зовнішньої мотивації навчальної діяльності. Самовдосконалення здійснюється переважно на інтуїтивному рівні. Відсутні особистісні цілі, потреби і мотивація професійно самовдосконалюватися, прагнення до кар'єрного зростання. Неспроможність цілеспрямовано планувати, організовувати та реалізовувати навчальну діяльність, низька здатність до реалізації набутих знань. Знання мають поверховий, неусвідомлений характер. Тому організація практичної діяльності набуває стихійного, безсистемного характеру. Студенти можуть здійснювати педагогічну діяльність тільки у типових, подібних ситуаціях. Потребують постійної допомоги у реалізації цього етапу професійної

діяльності.

Отже, на основі логіко-системного аналізу наукових джерел нами було виокремлено критерії сформованості професійної самореалізації майбутніх вчителів образотворчого мистецтва (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-змістовий, оцінно-рефлексивний, особистісно-діяльнісний). Їх використання надає змогу всебічно оцінити індивідуальний рівень досліджуваного феномена у студентів та організувати роботу щодо формування професійної самореалізації майбутніх вчителів образотворчого під час їх навчання у вищому навчальному закладі. Резюмуючи викладене, доцільно зазначити, що означені критерії, показники та рівні професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва потребують постійного вдосконалення і розвитку.

До перспективних напрямів дослідження виокремлюємо необхідність визначення педагогічних умов та обґрунтування структурно-динамічної моделі формування професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищому педагогічному навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баловсяк Н. В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Баловсяк Надія Василівна / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006. – 334 с.
2. Семенова А. В. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів : [Монографія] / А. Семенова. – Одеса : Юридична література, 2009. – 504 с.
3. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.
4. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : ИКЦ «МарТ», 2005. – 448 с.
5. Большой энциклопедический словарь [Текст] / под ред. В. Н. Ярцева. – 2-е издание. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
6. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : [Монографія] / А. В. Галімов. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. – 376 с.
7. Коваленко Г. С. Етапи формування акмеологічної позиції майбутнього вчителя / Г. С. Коваленко // Проблеми трудової та професійної підготовки : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 52-57.
8. Курлянд З. Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності : навч. посіб. / З. Н. Курлянд. – Одеса, 1995. – 160 с.
9. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогіка. – 1995. – № 6. – С. 55-63.

10. Насонова Е. Е. Формирование индивидуального стиля деятельности педагога-валеолога в процессе педагогической практики : дисс. канд. пед. наук : 13.00.08 «теория и методика профессионального образования» / Насонова Елена Евгеньевна. – Москва, 2001. – 268 с.

11. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : [Монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 442 с.

12. Лебедик І. В. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до професійної самореалізації у процесі вивчення фахових дисциплін : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «теорія та методика професійної освіти» / І. В. Лебедик. – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кіровоград, 2007. – Рукопис.

Рецензент: д. пед. н., проф. Плахотнік О.В.